

I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:33 (Ekim 2005)

ABD' NİN HAZAR ENERJİ POLİTİKASI ve TÜRKİYE

B. Bulut ÇINAR*
Abdulkayyum KESİCİ**

Özet

Ekonominin temel girdisi olan enerji, gelişimin de en önemli ögesidir. 19. yüzyıldan itibaren enerji kaynaklarına sahip olmak ve/veya enerjiyi güvenli yollarla sağlamak devletlerin temel amaçları arasında yer almıştır. Enerji jeopolitiğine bakıldığında, dünyada bir ikilemin varolduğu görülmektedir: gelişmiş ülkeler enerji fakiriyken az gelişmiş/gelişmekte olan ülkeler enerji zengindir. Bu yüzden enerji, uluslararası ticarete arz ve talep eksenleriyle tanımlanan konumlandırmaların ana unsurunu oluşturmıştır. 1990'lı yıllarla beraber, yoğun enerji talebiyle gelişmiş bir ülke olarak soğuk savaşın galibi Amerika Birleşik Devletleri ile enerji arz potansiyeli yüksek iki eksen -yenik SSCB ile egemenliklerini yeni kazanan eski SSCB ülkeleri- enerji diplomasisinde karşı karşıya gelmişlerdir. Bu çalışmanın amacı, Hazar enerji kaynaklarına ilişkin Clinton'dan bu yana ABD'nin Hazar politikasını ortaya koymaktır. Çalışmada, ABD'nin Hazar ülkeleri ile ilişkisi, bu ilişkinin gelişimi, ardından gelen süreçte, Bush iktidarı ile bu bağın aldığı yeni biçim, ABD'nin Hazar enerji stratejisi çerçevesinde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hazar havzası, Hazar bölgesi petrol ve doğal gaz rezervleri, ABD enerji politikası, Çoklu boru hatları stratejisi

Caspian Energy Policy Of The Usa And Turkey

Abstract

Energy, as the basic input of economy, is the vital prerequisite for development. Being an energy-rich country and/or supplying secure energy has been the most fundamental objectives of states since 19th century. In energy geopolitics, world has a dilemma: developed countries are energy poor but underdeveloped/developing countries are energy rich. As a consequence, energy became a main subject of international trade in supply and demand axis. In the beginning of the 1990's, as a victorious of the cold war and a country in need of energy, the USA, faces the defeated side of the cold war, energy rich the USSR and former USSR countries in this relationship. The main purpose of this study is to analyse US policy on Caspian energy resources since Clinton period. In

* Ars. Gör., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Yrd. Doç.Dr., Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Strateji Bilimi.

this paper, the energy relations between US and Caspian countries and its development with the evolution of Bush's administration, are discussed.

Key Words: Caspian basin, Oil and Natural gas resources of Caspian basin, Energy policy of the USA, Multiple Pipeline Strategy.

* * *

Giris

Herhangi bir düzende katalizör görevi yapan, etkileşimde olduğu sistemin en az bir öznesini değiştirme fonksiyonu ile tanımlanan enerji, 'değişim' ve bu çerçevede 'gelisim' için olmazsa olmaz bir ögedir. Enerji tarihi incelendiğinde, kronolojik açıdan insanlığın yaşam koşullarını iyileştirmek için çeşitli kaynakları kullandığı görülür. İlk, yegâne enerji kaynağı olan kas gücünün yani sıra zamanla rüzgar ve akarsuları değerlendirilmiş, sonrasında, odun ve taş binlerce yıl hemen hemen tek enerji kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu gelişim çizgisinde, enerji açısından ilk önemli durak sanayi devrimi olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren kömürle çalışan buharlı makinelerin kullanılmasının, bu kesif ile birlikte sanayide yaşanan hızlı gelişimin birçok alana sıçrayarak dünya tarihinde yeni bir dönemi başlattığı söylenebilir. Kömürün sanayide kullanılmaya başlanması ile ilk defa büyük miktarda enerji üretimi başlamış, makinelerin üretimdeki öneminin anlaşılmasıyla kömüre alternatif olabilecek güç ve enerji arayışlarına girilmiştir. Bu arayışın sonunda petrolün keşfiyle yeni bir dönem başlamıştır. 19. yüzyılda patlamalı motorun gelişmesi ve önce aydınlatma ve sonra da mekanik enerji aracı olarak kullanımı, bu serüvende bir diğer önemli halkayı teşkil etmiş, petrol tüketiminin artmasına sebep olmuştur. Kömürle karşılaştırıldığında; çıkarılması, kullanılması ve taşınması yönünden üstünlüklere sahip olan petrol, jeopolitik açıdan bir çıkma da içinde barındırmış, siyasal olarak ise birçok konunun gündeme gelmesine neden olmuştur. Teknolojik açıdan gelişmiş ülkelerin yoğun petrol ihtiyacının yanında, kaynakların gelişmekte olan ülkelerin elinde olması, bu iki kesimi alıcı-satıcı konumunda karşı karşıya getirmiştir. Diğer bir deyişle, petrol sahalarının büyük bölümünün, onu sık kullanan devletlerin sınırlarının dışında ye alması, enerji mücadelesinin çok daha geniş alanlara taşınmasına neden olmuştur. Petrol kullanımının artması, doğal gaz ve nükleer enerji üretiminin yaygınlaşması, enerji kaynaklarını çeşitlendirirken enerji coğrafyasını da genişleterek, bir anlamda mevcut sorunu daha karmaşık hale getirmiştir. Bu duruma eklenen son halka ise, çok uluslu şirket modellerinin, soğuk savaşın ardından gelen küreselleşme sürecinin ivmesiyle uluslararası ilişkiler disipliniinde bir aktör olarak ortaya çıkmasıdır. Böylelikle, uluslararası ilişkiler teorileri, özellikle aktör tipolojisinde yeniliklere gidilmesini zorunlu kılarken, enerji-dis politika ilişkisi de çetrefillemmiştir.

Bu gelişmeler çerçevesinde çeşitli teorisyenler, enerji konusunu dış politika incelemelerinde birincil faktör olarak ele almaya başlamışlardır. Daha açık bir anlatımla, 19. yüzyıldan itibaren enerji kaynaklarına sahip olmak, üretimini elde tutmak, tasima

güzergâhlarını denetim altında bulundurmak ve bu uğurda uluslararası mücadelede başarılı olmak devletlerin temel dış politika amaçları arasında değerlendirilmeye alınmıştır. Bu bakımdan tarihi süreçte önemli birçok sosyo-politik olayın arka planında enerji kaynaklarının kullanımı, elde edilmesi veya nakli ile ilgili çıkar çatışmalarının çatışmalarının bulunup bulunmadığı ve/veya etkisinin hangi boyutta olduğu da, yine teorisyenlerce mercek altına alınan faktörlerden olmuştur.

Küreselleşme olgusu ve aktör tipolojisinde yaşanan değişimlerle beraber Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda bağımsızlığını ilan eden yeni cumhuriyetlerin ellerindeki kaynakları dünya pazarına açma girişimleri çakışmıştır. Bu durum, enerji diplomasisine atfedilen ehemmiyeti artırırken ABD gibi enerji ihtiyacında olan ülkeleri daha önceden sakınılan bir coğrafyaya çekmiş, Türkiye gibi bağlantı yollarında bulunanları da daha önemli hale getirmiştir. Yeni cumhuriyetler, içinde buldukları çıkmazdan kurtulmak için var olan kaynaklarının yeryüzüne çıkarılarak, işlenmesini, dış pazarlara ulaştırılmasını ve satılmasını başlangıçta sorunlarının çözümü olarak görmüşlerdir. İşte boru hatları meselesi, bu kaynakların yeryüzüne çıkarılıp, işlek ticaret yolları üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması zorunluluğundan doğmuştur. Yeni bağımsızlıklarını kazanan, teknolojik ve ekonomik açılardan yardıma ihtiyaç duyan bu devletlerin elindeki kaynakların yeryüzüne çıkarılmasının yani sıra taşınmasında ABD, Çin, Avrupa Birliği (AB), Türkiye, İran gibi birçok aktör rol oynamaya çalışmıştır.

İşte bu çalışma, ABD'nin, bölgeye yönelik genel konumlanışından hareketle, Hazar enerji kaynaklarına ilişkin 1993-2001 yılları arasındaki genel dış politikasını ele almaktadır. Coğrafi sınırlama olarak, Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri seçilmiş, özel olarak Hazar bölgesi incelemeye alınmıştır. Enerji konusunda ise, günümüzde stratejik açıdan en önemli kaynaklardan petrol ve doğal gaz değerlendirilmeye tabî tutulmuştur.

Çalışma, üç ana başlık altında ele alınmıştır. İlkinde, Hazar Havzası'nın coğrafi özellikleri ele alınmış, enerji kaynaklarının niceliği üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, bölgedeki mevcut petrol ve doğal gaz kaynaklarının miktarı incelenmiş, rakam çeşitliliğinin nedenleri sorgulanmıştır. İkinci bölümde, ABD'nin bölgeye ve bölge ülkelerine yönelik genel politikaları incelenmiştir. İki kutuplu sistemin sona ermesinin ardından bağımsızlığını kazanan ülkeler ile ilişki kurmaya çalışan ABD'nin bölge politikaları, bu politikanın içerisinde diğer devletlerin rolü, gerek genel dış politika yapımında gözönüne aldığı çıkar tanımlamaları, gerekse özel olarak bu bölgeye ilişkin tanımlamaları çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, yeni oluşan durum ve ABD'nin uyguladığı bölge politikası sonucunda Hazar'da Türkiye'yi etkileyen enerji politikaları araştırılmıştır. ABD'nin bölge enerji hatları konusunda planları, bu tasarımlarda Türkiye'ye sunulan rolün niteliği, Türkiye'nin petrol ve doğal gaz politikalarına yönelik ABD'nin tutumu bu kısmın içeriğini oluşturmıştır. Son olarak, Clinton döneminin ardından Bush'un iktidarı ile birlikte, bölge enerji politikalarında gerçekleşen değişim ve yeni durum ele alınmıştır.

Hazar'ın Coğrafi Özellikleri ve Enerji Kaynakları

Sekil 1. Hazar Havzası
Kaynak: www.isar.org/isar/fieldpubshtml

Hazar Havzası, denizlere kapalı büyük bir su kütesini (600.000 km²) ve onun çevresindeki kara parçalarını kapsayan bölgedir. Bu alan sadece Hazar Denizi ile sınırlı değildir; Kazakistan ve Türkmenistan'ın batısından Aral'a kadar uzanan coğrafya, Rusya Federasyonu (RF), Azerbaycan ve İran'ın Hazar kıyısında yer alan kısımları, Hazar Havzası'na dahil edilebilir.¹ Bu bölgede gelişmiş ülkeler için yasamsal öneme sahip petrolün yanı sıra, çevresel ve kullanımsal açıdan petrole karşı avantajlara sahip doğal gaz kaynakları da bulunmaktadır.

Hazar Denizi² havzasının enerji potansiyeline ilişkin rakamsal mevcut değerlendirmelerin yanı sıra, eldeki verilerden, yerin altında bulunan zenginliklerle ilgili

¹ KALKAN, İbrahim (1998), "Kazak Petrolleri ve Uluslararası Güçler", YALÇINKAYA, Alâeddin (der.), Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, s. 65.

² Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, kıyasla devletler arasında yoğun tartışmalara neden olan Hazar'ın statüsü konusunda taraflar iki genel görüş etrafında kümelenmişlerdir. Rusya ve İran, Hazar'ın göl olduğunu iddia ederek paylaşımın bu esastan yapılmasını isterken (son dönemde Türkmenistan da bu görüşe katılmıştır), Azerbaycan ve Kazakistan deniz olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Aslında, hukuki bir mesele olarak görülen bu paylaşım planlarına bakıldığında, sonuçta tarafların petrolden daha fazla pay almalarını sağlayan rejime ragbet ettikleri görülür. 1994 tarihinde RF'nin Birleşmiş Milletler'e verdiği Hazar'da uluslararası hukukun uygulanmaması gerektiğini belirten notası ile başlayan sorunda son gelişmelerden biri, 2002 Temmuz ayında Rusya ve Kazakistan'ın ortak bir deklârasyon yayımlamalarıdır. Buna göre, Hazar'ın statüsü "ortak hat prensibi" ile belirlenecek, deniz dibi ulusal sektörlere bölünürken, su yüzeyi ortak kullanıma bırakılacaktır. Bunun ardından Mayıs 2003'te Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında sağlanan anlaşmaya göre, Hazar'ın kuzeyi olan %64'lik kısım bu prensibe bağlı olarak eşitsiz biçimde üçe bölünmüştür.

yorumlar da yapılmaktadır. Her şekilde, gerek mevcut, gerekse olası kaynaklar konusunda verilen rakamların çeşitli olduğu görülmektedir. Bunun birkaç nedeni vardır: İlk Sovyetler Birliği döneminde Hazar bölgesinin çoğu araştırılmamıştır. Çünkü, Sovyetler Birliği, o dönemde offshore (kiyidan uzak) petrol ve doğal gaz rezervlerini inceleyecek gerekli teknolojiye sahip olmamış, dolayısıyla araştıramamıştır. İkinci olarak ise, SSCB bu kaynakları "stratejik rezerv" olarak tutmak istemiş bunun sonucunda araştırmamıştır. Rakam çeşitliliğinin ikinci nedeni ise, kaynağa sahip ülkelerin, mevcut değerlerini yüksek tutarak, bu şekilde ülkelerinin önemini artırmak istemeleridir.³ Nihayet, kanıtlanmış rezerv, potansiyel rezerv ve üretilebilir rezerv kavramlarının birbirine karıştırılarak kullanımı da sağlam verilere ulaşmayı zorlayan bir diğer unsurdur.

Genel tabloya bakıldığında, Hazar bölgesinin kanıtlanmış petrol rezervlerinin, 18,4-34,9 milyar varil olduğu, bunun kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin %1,8-3,4'ünü oluşturduğu belirtilirken, muhtemel Hazar rezervlerinin (simdiden kanıtlanmış olanlarla birlikte) yaklaşık olarak 253-270 milyar varile yaklaştığı söylenebilir (dünya toplamının %24-26'si).⁴ Bu değer, ABD'de 22 milyar varil, Kuzey Denizi'nde 17 milyar varil olan petrol rezervine kıyaslandığında, Hazar Havzası'nın dünya petrol pazarında önemli bir oyuncu haline gelebileceği görülür.⁵ Hazar ham petrolü, hem kalitesinin yüksekliği, hem de ucuzluğu ile Rus ham petrolünün karşısında büyük bir avantaja sahipken, nakliye güçlükleri ve fiyatı nedeniyle Ortadoğu petroleri ile henüz yarışabilir durumda değildir. Ancak, Hazar bölgesinin belirlenen petrol ve doğal gaz rezervleri, Batı'nın elindeki en önemli petrol sahaları konumundaki Kuzey Denizi petrol rezervleri ve Kuzey Amerika gaz rezervleri ile mukayese edebilecek durumdadır. Kaldı ki, bölgede ham petrol ve doğal gaz rezervlerinin araştırılmasının tamamlanmadığı hatırlanırsa;

Bunun sonucunda Kazakistan'a %27, Rusya'ya %19 ve Azerbaycan'a %18 pay ayrılmıştır. Ancak Türkmenistan ve İran ile anlaşılmaya çalışılmaktadır. Sonuçta, ortak çıkar, sınırların belirlenerek var olan zenginliğin paylaşılıp yatırıma bir an önce dönüştürülmesinin yolunu açmaktır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. CORRELL, David (2003), "Caspian Sea Region: Key Oil and Gas Statistics", Ağustos, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspstats.html> (erişim tarihi: 28 Ağustos 2004)).

3 Benzer yaklaşımın ABD tarafından da uygulandığı söylenmektedir. Buna göre, özellikle İran Körfezi'ne yönelik enerji bağımlılığının önüne geçmek için, ABD rakamları yukarı çekerek, bir dönem ilgiyi Hazar bölgesine yöneltmeye çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BAHGAT (2003), *Gawdat America Oil Diplomacy in The Persian Gulf and The Caspian Sea*, Univ. Press of Florida, s. 143.

4 PAMIR, Necdet (2001), "Turkey: The Key to Caspian Oil and Gas", www.israeleconomy.org/strategic/strat13.pdf (erişim tarihi: 17 Haziran 2004), s. 6.

5 AYDIN, Mustafa (2004), "New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus Causes of Instability and Predicament", <http://www.mfa.gov.tr/grupa/sam/20.htm> (erişim tarihi: 29 Haziran 2004).

dünya toplamından 'simdilik' alınan payların, çok yakın gelecekte hızla artacağını söylemek mümkündür.⁶

Hazar Havzası'nda yer alan en önemli ülkelerden RF'nin tüm topraklarındaki⁷ petrol rezervi 6,7 milyar ton⁸ olarak hesaplanmaktadır.⁹ Bu ülkede petrol en çok Volgograd, Arhangelsk, Tataristan ve Batı Sibirya'dan (Tyumen/Tümen'de) çıkarılmaktadır.¹⁰

Eski Sovyetler Birliği ülkeleri içinde RF'den sonra ikinci büyük petrol üreticisi olan Kazakistan, özellikle petrol pazarında söz sahibi olan ülkelerin ilgisini çekmektedir.¹¹ Kazakistan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 2.709 milyar varildir.¹² Kazakistan'daki petrol yatakları (özellikle Tengiz'deki) çok geniş olduğu halde, bu ülke Hazar Denizi'nde de petrol aramaktadır.¹³ Kuzeybatı Kazakistan'da, Hazar'ın kuzeydoğu ucunda yer alan bu bölgede 3 ile 10 milyar varil arası petrol olduğu tahmin edilmektedir. Tengiz bölgesi, RF'deki Orenburg ve Astrahan, Kazakistan'daki Karaçaganak ve Janajol gibi diğer büyük petrol ve doğal gaz yataklarıyla aynı petrol bölgesinde yer almaktadır. Karaçaganak bölgesinde 340 milyon ton petrol olduğu sanılmaktadır.¹⁴ Karakuduk petrol bölgesinde 74 milyon ton, Torgay'da ise 150 milyon ton petrol olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵

Ayrıca sınırlı büyüklüğü ve az nüfusuna karşın muazzam enerji kaynaklarıyla dikkat çeken Azerbaycan ise bölgede jeopolitik¹⁶ olarak önemlidir. Bölgenin batıya açılışındaki köprü ülke konumunda olan Azerbaycan, Orta Asya'daki ve Hazar Denizi

6 PALA, Cenk (2003), "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi: Hazar Boru Hatlarının Kesisme Noktasında Türkiye", Avrasya Dosyası, Cilt: 9, Sayı: 1, Bahar, s. 16.

7 Rusya Federasyonu'nun yalnız Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarına ilişkin bir veriye rastlanmadığından, tüm yüzölçümünde sahip olduğu enerji kaynakları değerlendirilmiştir. Ancak, Rusya'nın enerji kaynakları, yalnız Hazar bölgesi için ele alındığında bu orandan çok daha küçüktür.

8 1 ton yaklaşık olarak 7 varildir.

9 BINAY, Mehmet (1996), "Hazar Petrolünde Gelişmeler ve Bölgesel Güçler Üçgeninde Türkiye", <http://www.turkiye.net/mbinay/news/analiz6.htm> (erişim tarihi: 17 Haziran 2004).

10 TÜMERTEKİN, Erol, ÖZGÜÇ, Nazmiye (1999), Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma, İstanbul, Çantay Kitabevi, s. 404.

11 KALKAN (1998), s. 65-66.

12 Kazakistan (2004), <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html> (erişim tarihi: 29 Haziran 2004).

13 TÜMERTEKİN, Erol, ÖZGÜÇ, Nazmiye (1999), s. 405.

14 Major Event (1997), Vol. 1, No. 1, October,

<http://ourworld.compuServe.com/homepages/usazerb/971000c.htm> (erişim tarihi: 29 Haziran 2004).

15 KALKAN (1998), s. 67.

16 Jeopolitik, coğrafyanın politika ile ifade edilmiş biçimi olarak açıklanabilir. Burada Azerbaycan'ın jeopolitik açılarından önemli olmasından anlaşılması gereken, Ortadoğu ve Kafkasya gibi kritik bir çekim merkezinde konumlanması, bölge ülkeleri ile tarihsel bağlantıları bulunması ve bölgedeki etnik, dinsel grupları etkileme potansiyeline sahip olmasıdır.

dibindeki zenginlikleri içine alan sisenin mantarı olarak nitelenmektedir. Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 589 milyon varildir.¹⁷ Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde bulunan 4 basat offshor e petrol alanı; Güneşli, Çirak, Azeri ve Kepez'dir.

Hazar Denizi'nin doğusunda bulunan Türkmenistan'ın petrol rezervlerine bakıldığında ise, kanıtlanmış rezervlerin 273 milyon bbl¹⁸, muhtemel rezervlerinin 80 milyar varil¹⁹ iken doğal gaz rezervlerinin ise 3 trilyon m³ olduğu görülmektedir.²⁰

Bir diğer Hazar Havzası ülkesi Özbekistan çok zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Bu kaynaklar arasında altın, doğal gaz, alüminyum, tungsten, kömür, mermer yatakları ön sırada gelmektedir. Kanıtlanmış petrol rezervi 297 milyon varildir. 2001 verilerine göre bu ülkede günde 142,700 bbl petrol üretilmektedir.²¹

Petrol ile birlikte bölge açısından önemli bir gelir ve enerji kaynağı olan doğal gazı bakıldığında, toplam dünya rezervlerinin simdiki durumda 140 trilyon m³ olarak hesaplandığı ve bu rezervlerin %35'e yakınının RF'de ve %30,2'den fazlasının Ortadoğu'da yer aldığı söylenebilir.²² Hazar bölgesinde yaklaşık 8 trilyon m³ doğal gaz rezervi olduğu düşünülmektedir. Bu rezervin yaklaşık 1,43 trilyon m³'ü (dünya rezervlerinin %1,9'u) sadece Türkmenistan'da bulunurken, Azerbaycan'da 62,3 milyar m³, Kazakistan'da 920,3 milyar m³ ve Özbekistan'da da 937,3 milyar m³'lük rezerv bulunmaktadır.²³

1980'lerde SSCB'nin %10'undan fazla doğal gazını üreten Özbekistan, eski Sovyet devletleri arasında, Rusya ve Türkmenistan'dan sonra üçüncü doğal gaz üreticisi durumundadır. Özbekistan'ın doğal gaz rezervleri, 937,3 milyardır²⁴ ve kaynakları genel olarak güneydoğuda Kaskaderya Vilayeti'nde ve güney bölgede Buhara yakınlarındadır. İlave olarak, en büyük gaz kaynağı, 1970'lerde güneydoğuda Surhandarya Vilayeti'nde keşfedilen Boyangora-Gadzhak'dır.

ABD Enerji Enformasyon Ajansı'nin verilerine bakıldığında, sadece Hazar kıyıları ele alınarak bölge ülkelerinin sahip olduğu enerji kaynakları çizelge 1'deki gibi

17 Azerbaycan (2004), <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.html> (erişim tarihi: 29 Haziran 2004).

18 bbl: Billion Barrels of oil/milyar varil petrol anlamında kullanılan bir ölçü birimidir. Ayrıca rakamsal değerler için bkz: Turkmenistan (2004), <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/tx.html> (erişim tarihi: 29 Haziran 2004).

19 PALA (2003), s. 23.

20 BP, Statistical Review of World Energy 2002, Londra: BP, 2002'den aktaran PALA (2003), s. 24.

21 Uzbekistan (2004), <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/uz.html> (erişim tarihi: 30 Haziran 2004).

22 TUMERTEKIN, Erol, ÖZGÜÇ, Nazmiye (1999), s. 409.

23 Kazakistan (2004).

Azerbaycan(2004).

Turkmenistan(2004), <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/tx.html> (erişim tarihi: 29 Haziran 2004).

Uzbekistan (2004).

24 Uzbekistan(2004).

gösterilebilir. Yalnızca Hazar Havzası dikkate alındığında, petrol rezervleri açısından Kazakistan'ın toplamda 101-109,6 bbl ile birinci geldiği görülmektedir. Onu sırasıyla Azerbaycan 39-45 bbl. ve Rusya 7,3 bbl. ile takip etmektedir. Bu diziliş kanıtlanmış, olası ve toplam rezervler açısından da değişmemektedir.

Çizelge 2'de ise, Hazar Havzası'nda bulunan doğal gaz miktarı değerlendirildiğinde, kaynak zenginliğinde Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan sıralamasının geçerli olduğu görülmektedir. Rusya'nın rezervleri belirsizdir, Azerbaycan ise, nispeten daha az doğal gaza sahiptir.

Çizelge 1. Hazar Havzası Ham Petrol Rezervlerinin Ülkelere Göre Dağılımı (bbl)²⁵

	Kanıtlanmış	Olası	Toplam
Azerbaycan	3,6-12,5	32	39-45
İran	0,1	15	15,1
Kazakistan	9,0-17,6	92	101-109,6
Rusya	0,3	7	7,3
Türkmenistan	0,5-1,7	38	38,5-39,7
Özbekistan	0,3-0,6	2	2,3-2,6
Toplam	17,2-32,8	186	203,2-218,8

Kaynak: Energy Information Administration, Department of Energy, U.S., June 2000.
(Sadece Hazar Denizi'ne yakın alanlar hesaba katılmıştır.)

Çizelge 2. Hazar Havzası Doğal Gaz Rezervlerinin Ülkelere Göre Dağılımı (1 m³=35 Tcf).²⁶

	Kanıtlanmış	Olası	Toplam
Azerbaycan	30	35	65
İran	0	10,6	10,6
Kazakistan	65	88,3	153,3
Rusya	NA	NA	NA
Türkmenistan	71	158,9	229,9
Özbekistan	66	35	101
Toplam	232	327,8	559,8

Kaynak: Energy Information Administration, Department of Energy, U.S.; June 2000.
(Sadece Hazar Denizi'ne yakın alanlar hesaba katılmıştır.)

ABD'nin Genel Bölge Politikası

Amerika'nın dış politikası incelenirken, ilkin "çıkart" tanımlaması yapmak, sadece ele alınan periyotta Amerika'nın kendi ulusal çıkarını ve buna bağlı olarak değerlendirilen konuyu nerede ve nasıl konumlandığını bulmaya çalışmak bir çeşit pusula vazifesi görmektedir. Bu rotadan hareketle, ABD dış politikasında ele alındığı

25 CORRELL, David (2003).

26 CORRELL (2003).

biçimi ile öncelikle çıkarları sınıflandırmak gerekmektedir. Buna göre çıkar tanımlamaları üç kategori altında ele alınabilir:

i. Yasamsal Çıkarlar: Amerika'nın ulusal sınırları içerisinde bulunan ve Amerikan halkının temel refahını etkileyen çıkarlardır.

ii. Stratejik Çıkarlar: Yasamsal çıkarların güvende olmasını sağlamada birinci önemi haiz alanlara iliskindir (Avrupa, Kuzeydoğu Asya ve Ortadoğu gibi).

iii. Önemli Çıkarlar: Üçüncü derecede değerlendirilen, Amerika için arzu edilen fakat doğrudan ABD'nin yasamsal çıkarlarına etki etmeyen alanlarda tanımlanmıştır (Latin Amerika, Güney Asya ve Güneydoğu Asya ile ekonomik vb. bağların yanı sıra dünyanın geri kalanı ile insani vb. kaygılar gibi). Bu çıkarlar, Amerikan halkının ve çeşitli çıkar gruplarının normatif tanımlamasına dayanmaktadır.²⁷

Eski SSCB ülkelerinin bağımsızlık ilanından itibaren Amerika'nın bölgeye yönelik basitçe çıkarının jeopolitik perspektifli olduğu söylenebilir. Buna örnek olarak, Jimmy Carter'in Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin sözleri verilebilir: “[Hazar’ın] stratejik önemi başlangıçtan beri vardır, bu yalnızca petrol ile ilgili değildir”.²⁸ İkinci olarak ise, doğal kaynaklara ulaşılması ve pazar ekonomisinin işlerliğinin bölgede sağlanması gelmektedir ki, bunlar stratejik ya da yasamsal çıkarlar olarak formüle edilmemekte, genel olarak “önemli” çıkarlar olarak tanımlanmaktadır. Zira, bölgede olan her olay direkt olarak ABD çıkarlarını etkilemez. Ancak büyük güçlerin bölgede etkinlik mücadeleleri sözkonusu olduğunda, buradaki gelişmelerin ve eğilimlerin ulus-ötesi boyuta tasındığı (politik, etnik gelişmeler ve dinî hareketlerin yükselmesi gibi) ya da mevcut politik istikrarının zayıfladığı durumlarda bölgeye yönelik stratejik çıkarlar ön plana çıkabilmektedir. Bunların yanı sıra, bu coğrafyada rol oynayan aktör sayısı arttıkça ABD, çıkarlarını yeniden tanımlama ihtiyacında olacaktır.

Bölgeye yönelik “önemli çıkar” tanımlamalarının, genellikle baskı grupları tarafından yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, belirli kaygılara yönelik olarak ve ABD Kongresi destekçileri arasından da bu tip ifadelerin geldiği gözlemlenmektedir (Örneğin Ermeni lobisi ve Karabağ sorunu). Bu gruplar tarafından tanımlanan çıkarlar genel olarak, etnik azınlık hakları, çevresel sorunlar, insan hakları ve ilgili meseleler, demokratik reform, dinî özgürlük gibi konuları içerir.

Bu çıkar tanımlamalarından hareketle, dış çevre ve iç yapı başlıkları altında ele alınabilecek ABD'nin genel bölge politikasını yönlendiren birkaç unsurdan bahsedilebilir. Dış çevre olarak ele alınan birinci unsurda, ön planda olan komşu ülkeler ve bu ülkelerin bölgeye etkisidir. Çin, İran, RF gibi gerek geçmişte, gerekse o dönemde ABD'ye rakip olmuş/olma ihtimali taşıyan, sistemleri ABD'nin yapısından farklı olmuş/olan ülkelerin bölgede etkin politika izlemeleri, belirleyici ülkeler konumunda

27 FAIRBANKS, Charles, STARR, S. Frederick, NELSON, C. Richard, WEISBRODE, Kenneth (2001), “Strategic Assessment of Central Eurasia”
<http://www.acus.org/Publications/policypapers/internationalsecurity/Central%20Eurasia.pdf>
 (erişim tarihi: 01 Temmuz 2004).

28 GREENLEE, Steven Dale (1999), “Gold mine or tar pit?”, *The World & I*, Washington, Vol. 14, December, s. 66.

olmaları, ABD'nin politikasını da derinden etkilemiştir. Farklılıklardan kaynaklanan endişe, bu ülkelerin bölge ile ilgilenmelerinin sonucunda ABD'nin de etkinleşmesini beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle, ABD, bu ülkelerin bölgedeki etkinliklerini törpülemek maksadıyla, dikkatini bu coğrafyaya çevirmiştir. Nitekim, 1990'li yıllardan itibaren, ABD'nin en öncelikli kaygılarından biri, Alman/AB, Rus ve Çin etkisinin kontrol altına alınmasıdır, amaç bunların ABD'nin hedeflerine ve ulusal çıkarlarına bağlı kılınmasıdır.²⁹ Bu amacın ekonomik olmanın ötesinde stratejik yönü de vardır. ABD burada etkinliğini tesis ederek Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu azaltmaya çalışmaktadır.³⁰

İç yapı olarak formüle edilen ikinci unsurda ise, bu sefer bölgenin kendi dinamiklerinin kirilgan yapısı, siyasal sistemlerinin yeni oluşturan ülkelerin eski sistemlerine dönme tehlikesinin engellenmesi, Batı'ya entegrasyonunun sağlanması ve böylelikle havzanın genelinde Batı'ya yakın, demokratik ülkelerin tesis edilmesi gibi öncelikler mevcuttur.

Ana hatları ile, ABD'nin bölge politikasını açıklayan bu iki tema, kimi zaman iç içe geçmektedir (İran'ın bölgede etkinliği nedeniyle -diş çevre- seriat sisteminin yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkeleri etkilemesinin ve bunun sonucunda sistemin bölgeye yayılarak demokrasiden -iç yapı- kopusun önüne geçilmesi stratejisinde görülebileceği gibi). Dolayısıyla, bu iki unsurun sarmal yapısı, anlatımda da bitişik kullanımı gerektirmektedir.

Sayılan faktörler arasında ABD'nin bölgeye yönelik tutumuna bakıldığında, en önemli belirleyici unsurun İran olduğu görülür. Yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin İran ile iyi ilişkiler kurarak İran modeli bir yönetim anlayışına sahip olmalarını engellemek ABD'nin birincil kaygısıdır. Demokratik ülkelerin kurulmasının desteklenmesi ile, Çin, Rusya ve İran'a örnek olabilecek ülkeler oluşturulmuş olacaktır. Kaldı ki, bölge açısından değerlendirildiğinde, müslüman halkları barındıran coğrafyada en önemli rejimsel tehdit İran'dır. ABD'nin, Orta Asya'daki ekonomik reformları desteklemesinin ardında da İran meselesinde görülebileceği gibi rejimsel sorunlar yatmaktadır. Reformları doğuracağı sonuçlardan dolayı destekleyen ABD, bu yeniliklerin başarısızlığı halinde ortaya çıkabilecek bir ekonomik krizin, ABD'nin kontrol altında tutmak istediği köktendinci hareketlerin ve nükleer silahların yayılması için uygun bir ortam yaratacağına inanmaktadır. Böyle bir durum halinde, bölgenin Batı ile ilişkilerinin zayıflaması, İran'ın etkisinin artması gündeme gelebilecektir. İstikrari radikal akımlara karşı en iyi önlem olarak gören ABD, ekonomik reformları destekleyerek köktendinciliği engellemek istemektedir.³¹ Bu nedenle, Amerikan

29 FOUSKAS, Vassilis K. (2004), *Balkanlar-Ortadoğu-Kafkasya Savaş Sonrası ABD Politikaları*, İstanbul, Aykırı Yayıncılık, s. 156.

30 BROWNBANK, Sam (1997), "U.S. Economic and Strategic Interests in the Caspian Sea Region: Policies and Implications", *Caspian Crossroads Magazine*, Vol. 3, Issue Fall, <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/321.htm> (erisim tarihi: 14 Temmuz 2004.)

31 CULLEN, Robert (1994), "Central Asia and the West", MANDELBAUM, Michael (der), *Central Asia and the World*, London, Pinter Publishers Limited, s. 136.

Kongresi 1991 senesinde eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin kalkınmasına yardım etmeyi hedefleyen Başkan Bush döneminde önerilmiş olan "Özgürlüğe Destek Yasası"ni kabul etmiştir.³² 24 Ekim 1992 tarihinde Kongre tarafından onaylanan bu yasa sayesinde, eski Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki demokratikleşme ve insani yardım ihtiyaçlarının yanı sıra serbest pazar ekonomisi koşulları için gerekli olan, ticaret ve yatırım fonlarının bu ülkelere aktarılmasının önündeki engel ortadan kalkmıştır.³³

Sovyet rejiminden ayrılan ülkelerin tekrar otoriter bir rejime kaymalarını engelleyerek, Batı demokrasisine yakın bir sistem etrafında birleşmelerini sağlamak ve demokratik bir sistemin bu coğrafyada tesisi ABD açısından önemlidir. Nitekim, Senatör Sam Brownback bu durumu şöyle değerlendirmiştir: "Bu bölgede yıllarca komünizm ile savastıktan sonra, demokratik yönetimin kurumlarını geliştirmek ve dini hoşgörünün de dahil olduğu çoğulcu toplulukların doğusu için gerekli şartlar yaratmanın önündeki engeller kalkmıştır."³⁴ Bu politika çerçevesinde kabul edilen bir çözüm, bu ülkelerin NATO semsiyesi içerisine alınarak Batı sistemine entegrasyonlarını sağlamak olmuştur. Bu ülkeleri hayal kırıklığına uğratmamak ile hâlihazırda topraklarında asker bulunduran Rusya'nın tepkisini çekmemek ikilemi içerisinde Tacikistan dışında bütün Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile Slovenya, Finlandiya ve İsveç bir ara çözüme tâbi tutulmuş, "Baris İçin Ortaklık" (BIO) projesiyle Ocak 1994 tarihinde bu ülkelerin NATO'ya katılımı sağlanmıştır. Böylelikle ABD, özellikle Kazakistan ve Özbekistan gibi bölgenin en önemli iki ülkesine ekonomik ve askeri yardımda bulunmaya başlamış ve onlarla siyasal ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Bu çalışmalar, barışın ve istikrarın sağlanarak bölgede Batı yanlısı, demokratik rejimler oluşturma yönünde atılan adımlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu tutuma karşılık, Orta Asya Cumhuriyetleri de alacakları kararlarda bölgede çıkarları olan ve bunu gösteren ABD'nin tepkisine yönelik hassaslık sergilemişlerdir.

İlişkilerin tarihsel gelişimine bakıldığında, ABD'nin Hazar'a ilgisinin 1990'li yıllar boyunca arttığı görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından, Washington, yeniden bu ülkelerle yeni (de novo) politika belirlemek zorunda kalmıştır.³⁵ ABD'nin izlediği politika, dalgali ve kimi zaman belirsizliklerle dolu olmakla beraber, aynı zamanda bu coğrafyada basat konumda olan RF'nin Kafkaslar ve Orta Asya

32 Ancak, bu yasanın 907. sayılı kısmında Azerbaycan'ın Karabag'a ve Ermenistan'a uyguladığı amborgoyu kaldırıncaya kadar bu ülkeye her türlü Amerikan yardımı yasaklanmıştır. Bkz. SASLEY, Brent (2002), "1990'larda Türkiye'nin Enerji Politikaları", RUBIN, Barry, KIRIŞCI, Kemal (der), Günümüzde Türkiye'nin DisPolitikası, İstanbul, Bogaziçi Üniversitesi Yayınevi, içinde, s. 345.

33 GÜNEY, Nursin Atesoğlu (2002), "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı", TÜRKES, Mustafa, UZGEL, İlhan (der.), Türkiye'nin Komsuları, İstanbul, Imge Kitabevi, Subat, içinde, s. 359.

34 BROWNBAC, Sam (1997).

35 HUTTENBACH, Henry R. (1997), "Azerbaidjan", Encyclopedia of U.S. Foreign Relations, Vol. 4, New York, Oxford, Oxford University Press, s. 124.

ülkelerine yönelik uyguladığı baskıya karşı da dönemsel farklılıklar içermektedir.³⁶ Rusya, dağılmanın ardından yaşadığı sarsılma sürecinde bölge üzerinde tam olarak etkinliğini tesis edememiştir. Amerika ise, gerek bölgeye yabancı olusundan, gerekse meydana gelen karışıklıklardan rahatsızlık duyarak bölge ülkeleri ile yoğun ilişkiler kurmayı tercih etmemiştir. Ancak ardından gelen süreçte, ABD yönetimi ve şirketler yatırım alanlarına yönelik olarak Hazar’da yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir. Hatta, Aliyev ve Nazarbayev’in Amerika’nın yeni politikasından hayli etkilendiklerine yönelik açıklamaları da bu değişimin yansıması olarak görülebilir.³⁷ Rusya’nın 1993 yılı itibarıyla uygulamaya koyduğu “yakın çevre” (near abroad) doktrini, AB’nin Avrupa tasıma koridoru ve devletlerarası petrol ve gaz tasıma projelerini geliştirmesi, Çin’in Kırgızistan’la ilişkilerini kuvvetlendirmeye başlaması ABD’nin tutum değişikliğinin nedenlerinden sayılabilir. 1992 senesinden itibaren, Amerika’nın bölgede uyguladığı siyasetin genel olarak dengelemeye yönelik olduğu söylenebilir. Bölgesel işbirliğinin artırılmasını sağlamanın yanında yeni bir “büyük oyun”un³⁸ oynanmasını da engellemek Clinton’ın Hazar politikasının ana hatlarını oluşturmıştır. Aynı dönemde açıklanan bir diğer amaç sözkonusu ülkelerin bağımsızlıklarını, egemenliklerini bölgede pekiştirmektir.³⁹ Ancak, yoğun çabalara karşın yeni ABD siyaseti ikircikli tanımlamalara konu olmuştur. Diğer bir deyişle, kurulan ilişkinin derecesinden halen rahatsız olan ve yetersiz bulanlar da mevcuttur. Örneğin, Amerika’nın o dönemdeki bölge politikasına yönelik değerlendirme yapan Disisleri Bakanlığı Müstesarı Strobe Talbott’a göre, Amerikan politikası bölgedeki çatışmaları çözümlenmeye yönelik olarak değerlendirilmiştir. Oysa, Cumhuriyetçi Kansas Senatörü Sam Brownback’e göre, daha çok Rusya’yi memnun etmeye yöneliktir ve bölge ülkelerini bağımsız birer ülke gibi değil Sovyetler Birliği’nin birer dominyonu gibi algılamaktadır.⁴⁰

Bölge ile ilişkilerin kurulması incelendiğinde, ABD Disisleri Bakanı James Baker’in 1992 baharında Orta Asya’ya yaptığı geziye ve bunun ardından da Avrupalı meslektaşlarının ziyaretlerine atıf yapmak mümkündür. Bu diplomatik girişimlerin

36 SÜKÜROĞLU, Mehmet, BAITZHAUNOVA, Saule (2003), “Hazar Havzası’nda Son Gelişmeler ve Petrol Boru Hatları”, ÖZDAG, Ümit, KALAFAR, Yasar, EROL, M. Seyfettin (der.), 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Cilt 1, Ankara, ASAM Yayınları, içinde, s. 277.

37 SÜKÜROĞLU, Mehmet, BAITZHAUNOVA, Saule (2003), s. 278.

38 Rudyard Kipling tarafından 19. yüzyılda Rusya ve İngiltere’nin bölgeye yönelik güç mücadelesine “büyük oyun” ismi verilmiştir. “Büyük oyun” Asya’da, Yakındogu’da veya Afrika’da rakip imparatorlukları “dizginlemek” ve yerli halkı denetim altında tutmak üzere tampon devletler yaratmaktan veya sınır çizgilerini değiştirmekten oluşmuştur. XX. Yüzyılın başında hala zirvede olan İngiliz İmparatorluğu gücünün iki aracını bir “Büyük Oyun” da sistemleştirmiştir: Avrupalı rakiplerini bölmek ve Rus İmparatorluğu’nu durdurmak. “Büyük oyun” Asya’da, Yakındogu’da veya Afrika’da rakip imparatorlukları “dizginlemek” ve yerli halkı denetim altında tutmak üzere tampon devletler yaratmaktan veya sınır çizgilerini değiştirmekten oluşmuştur.

39 FAIRBANKS, Charles, STARR, S. Frederick, NELSON, C. Richard, WEISBRODE, Kenneth (2001).

40 SÜZAL, Savas (1997), “Kafkasya Politikaları Değişmeli”, Sabah Gazetesi, 23 Temmuz 1997.

temposunu da Batılı hükümetler değil de, çokuluslu petrol ve doğal gaz şirketlerinin belirlemesi, ekonomik çıkarların önceliğini kanıtlamaktadır.⁴¹ Kaldı ki, Amerikan şirketlerine nazaran Amerikan Hükümeti'nin Hazar bölgesinde daha geç organize olduğu da söylenebilir. Washington'ın gözde şirketleri, bu şirketlerin önde gelen yöneticileri ile hukuk firmaları Hazar hükümetleri veya Amerikan şirketleri adına alım-satım, danışma, lobi faaliyetlerine başlamışlar ve bölge kapılarının Amerika'ya açılması için çalışmışlardır. Bunlar arasında, eski Savunma Bakanı Dick Cheney, eski Hazine Bakanı Lloyd Bentsen ve George Bush'un Personel Bakanı John Sununu da vardır. Belki de, en aktif Washington ismi Amoco'ya da danışmanlık yapmış olan eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'dir. Disisleri Bakanı Madeleine Albright'in akıl hocasını yapan Brzezinski, Beyaz Sarayı uzun bir süre "ABD'nin Orta Asya ülkelerine yeterli ilgiyi göstermeyerek stratejik bir hata yaptığı" konusunda uyarmıştır.⁴²

Sonuç olarak, ABD'nin Hazar siyasetine genel olarak bakıldığında, birçok ABD'li danışman ve şirket tarafından yönlendirildiği görülmektedir. Kaldı ki, tali devletlerin tutumları da bu politikada önemli bir ağırlığa sahip olmuştur. Özet olarak söylenebilecek olan, Clinton döneminde ABD'nin Hazar'a ilgisinin gittikçe artan bir seyir izlediği, RF'nin baskısının dönemsel olarak azalmasına köşüt, belirginleştiğidir.

ABD'nin Bölgeye Yönelik Enerji Politikaları ve Türkiye'nin Yeri

Enerji politikası açısından dış politikaya odaklanıldığında, ABD'nin Bakü-Ceyhan projesine verdiği desteğin açık olmakla birlikte, proje tıkanma dönemlerine geldiğinde, sürekli olarak ABD'nin niyetlerindeki samimiyetin ya da verdiği desteğin boyutunun tartışma konusu olduğu görülür. Kültürel ve sosyal ilişkilerin yanı sıra, ABD'nin ve bölge ülkelerinin Türkiye'ye yönelik olarak paylaştığı bir diğer görüş ise, var olan enerji kaynaklarının batıya aktarılmasında Türkiye'nin jeostratejik önemi nedeniyle tercih edilebilirliği olmuştur. Nitekim, Eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın anısına yapılan konuşmada Disisleri Bakanı Yardımcısı Strobe Talbott, Birleşik Devletler'in merkezi değerlerinin yanı sıra Türkiye'nin stratejik önemini iki ülke arasındaki ilişkilerde itici güç olduğunu dile getirmiştir.⁴³ Özellikle Amerika, Hazar'ın batısından Ceyhan'a ve oradan Akdeniz yoluyla batıya gidecek ana ihraç boru hattı olarak formüle edilen yeni bir büyük taşıyıcı istemistir.⁴⁴

1993 yılının sonlarında, Amoco petrol şirketinin lobi faaliyetleri sonucu, ABD'de Azerbaycan'ın önemi artmış ve Beyaz Saray genel olarak tüm Hazar Denizi'ndeki ve özel olarak Azerbaycan'ın kıyısındaki offshore petrolün stratejik değerinden haberdar olmuştur. Moskova'nın Hazar petrolünü kendi boru hatlarından dağıtma ve Türkiye'nin Karadeniz'in güneyindeki limanları yerine kendi Karadeniz limanlarından ihraç etme

41 RASHID, Ahmed (1994), *The Resurgence of Central Asia, Islam or Nationalism*, Oxford University Press, Karachi, s. 223.

42 NELAN, Bruce W. (1998), "The Rush for Caspian Oil (Exploration in Central Asia)", *TIME*, 4 May, s. 40.

43 RUBIN, Barry, KIRIŞCI, Kemal (2002), s. 215.

44 NELAN, Bruce W. (1998), s. 40.

istegi ABD ile Rusya arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Rusya ile Birleşik Devletler arasındaki sürtüşme, 1990'larda Amerika'nın Azerbaycan'a yönelik politikasını tayin eden birincil unsur olmuştur. 1994 yılında, Konsorsiyum⁴⁵ ile Azerbaycan Hükümeti arasında dikkate değer meblağları içeren bir anlaşma imzalanmıştır. Buna karşılık Rus Hükümeti de Hazar Denizi enerji kaynaklarının Rus boru hatlarından taşınması dahil kendi katılımı olmaksızın petrolün ihraç edilemeyeceğini açıklamıştır.⁴⁶ Amerika, petrol ve doğal gazı tek bir ülkenin "siselemesi"ne engel olmak için Hazar petrolünün birçok hattın aktifliğini istemiş ve ısrarlı bir şekilde yeni boru hatlarının İran'dan geçmesine karşı çıkmıştır. ABD'nin planına göre, kimi hatların Rusya'dan geçmesinde bir sakınca yoktur ancak Rusya vanaları kapayarak Hazar enerji akışının çoğunu ya da tümünü kapayamaz. Bu hem enerji transferini tek bir ülkenin güdümüne bırakmamak, hem de bu yolla Rusya'nın o bölgede güçlenmesine katkıda bulunmamak açısından değerlendirilmektedir. Kaldı ki, Rusya'nın hatlar üzerinde var olan kontrolünü güçlendirmesi, Moskova'nın tarifeleri yükseltmesini ve komsularından politik ya da ekonomik imtiyazlar elde etmek için gözdağı vermesini kolaylaştıracaktır.⁴⁷ Çoklu boru hatlarından yana ABD, resmen ilan ettiği bir politika ile Kafkasya ve Orta Asya petrolünün yalnızca Rusya üzerinden dünya piyasalarına verilmesine izin vermek niyetinde değildir. Bu nedenle de aralarında Ceyhan hattının da bulunduğu birkaç hat üzerinden petrolün pazarlanmasından yana tavir koymuştur.⁴⁸ Özetle, Amerika eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne yabancı etkisinin gelisine "güçlenen" Rusya'ya hatların tamamının kontrolünü teslim etmeyi tercih etmemiştir.⁴⁹ Bununla beraber, Körfez petrolüne alternatif olabilecek Hazar petrol kaynaklarının araştırılarak geliştirilmesi ve çeşitlenmesini öngören ulusal enerji politikası Amerika açısından önem taşımaktadır.

ABD Hükümeti, Baskın'ın Hazar enerji politikasına odaklı özel bir çalışma grubu oluşturduğu 1994 yılından beri, Hazar Havzası'nın petrol ve doğal gaz rezervlerinin geliştirilmesini desteklemektedir. Bu çalışma grubu, Hazar enerji gelişimi üzerine teknik, diplomatik ve ticari açıdan Amerikan politikasına biçim vermede gerekli perspektifleri oluşturmayı sağlamaktadır. 31 Ocak 1995 tarihinde Amerikan Büyükelçisi Marc Grossman'ın Hazar petrolünün dünya pazarlarına birden fazla hattın çıkmasını istedikleri yönündeki açıklamasından sonra, Clinton yönetiminin tavrı daha da berraklaşmış, Amerikalı yetkililer giderek artan şekilde Bakû-Ceyhan projesini

45 Burada kastedilen Konsorsiyum, 1991 yılının Ocak ayında Azeri hükümetinin petrol projelerini ihaleye açması ile Azerbaycan'daki petrolün üretimi ve pazarlanmasını, petrolün sahibi Azerbaycan ile üstlenen, aralarında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın da (TPAO) yüzde 6,75'lik küçük bir hisseyle temsil edildiği Batılı petrol firmalarının çoğunluğu oluşturduğu Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi'dir (AIOC).

46 HUTTENBACH, Henry R. (1997), s. 125.

47 KALICKI, Jan H. (2001), "Caspian Energy at the Crossroads", *Foreign Affairs*, September/October, s. 123.

48 SARIIBRAHIMOĞLU, Lale (1997), *Kurt Kapanında Kısır Siyaset*, Ankara, Imge Kitabevi, s. 43.

49 NELAN, Bruce W. (1998), s. 40.

desteklemeye başlamıştır. 1995 senesinden başlayarak ABD, Hazar Havzası'ndan doğu-batı eksenine uzanacak çoklu hatlar projesinin taraftarıdır. Bu politikanın amaçları:

- i. Hazar bölgesinin yeni devletlerinin bağımsızlık ve ege menliğinin güçlendirilmesi ve ekonomik beklentilerinin artırılması,
- ii. İran'ın müdahalesi ya da tek bir hatta bağımlılık olmaksızın, Hazar enerjisinin dünya pazarlarına serbest akışını garanti altına alarak ABD, Türkiye ve diğer müttefiklerin enerji güvenliğinin geliştirilmesi,
- iii. ABD menseli şirketler basta olmak üzere, diğer firmaların ticari fırsatlarının çoğaltılması,
- iv. Yeni Hazar devletleri arasında ticari bağlantıların yeniden kurularak bölgesel çatışmaları çözümlenmesi için onların yönlendirilmesi,
- v. Bogazlarda çevresel güvenliğin korunması ve artırılması.⁵⁰

ABD, Azerbaycan'ın jeopolitik özelliğini gayet iyi değerlendirerek ve Kafkasya'ya özel bir önem vererek Azerbaycan petrolünün Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye yoluyla Akdeniz'e ulaştırılması projesini desteklemiştir. Benzer şekilde Kazakistan ve Türkmenistan petrolünün de Azerbaycan topraklarından geçerek dünya pazarlarına çıkmasının ileri görüşlülük olduğunu savunmuştur.⁵¹ Petrolün gecikmeden dünya piyasalarına açılarak mevcut ihtiyacı karşılaması ve geri dönüşümlü olarak Hazar ülkelerine mali kaynak yaratması ABD için olumlu karşılanmıştır. Bu amacın ardında, bölge ülkelerinin ekonomilerini düzelterek Rusya'ya ya da başka ülkelere bağımlılığının azalacağı, mali sistemleri kademeli düzeleceğinden krizlere karşı siyasal açıdan da dayanıklı olacakları planı yatmaktadır. Nitekim, Amerika'nın enerji hatları anlaşmalarını desteklemesinin nedenleri "Yeni Yüzyıl İçin Ulusal Güvenlik Stratejileri" başlıklı raporda belirtildiği üzere dört nedene dayanmaktadır. İlk, Hazar devletlerinin bağımsızlığına katkıda bulunacaktır, ikinci olarak demokratik, istikrarlı bir biçimde Hazar toplumlarına refah sağlayacaktır, üçüncü olarak ise, Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında işbirliğini arttıracaktır. Nihayet, Hazar enerji kaynaklarının gelişimi Amerika'nın olduğu kadar Türkiye ve diğer müttefiklerin enerji güvenliğine de hizmet edecek, Amerikan şirketleri ve dünyadaki tüm şirketler için ticari fırsatlar yaratacaktır.⁵²

ABD'nin bölgenin enerji politikasında özellikle batıya yönelen hatlar konusunda önceliği vardır. Petrolün batıya taşınması meselesinde alternatif rotalar değerlendirildiğinde Bakû-Ceyhan'ın avantajlı olduğu görülmektedir. Rus ve İran seçenekleri dışındaki ihtimalleri göz önüne alan ABD için, Pakistan, Hindistan, Çin, ve Türkiye çıkışları mevcuttur. Bu projelerin hayata geçirilmesinde Amerikan petrol şirketlerine asiri mali ve siyasi destek sağlanmaktadır. Ancak bu güzergâhların içinde

50 <http://clinton6.nara.gov/1999/11/1999-11-17-pipeline-document-2-from-november-1999.html>, (erişim tarihi: 18 Haziran 2004).

51 SARIAHMETOĞLU, Nesrin (1998), "Kafkasya-Ötesi'ndeki Siyasal Gelişmeler ve Hazar Petrolleri", YALÇINKAYA, Alâeddin (der.), içinde, s. 37.

52 National Security Strategy for a New Century, The White House (1999), December, www.usconsulate.org.hk/uscn/wh/1999/nssprc.htm, (erişim tarihi: 28 Eylül 2004).

Amerikan üstünlüğünü pekiştiren güzergâh, Bakû-Ceyhan hattidir. Çünkü Çin hattı çok uzun ve pahalıdır, kısa vadede düşünülmesi mümkün değildir. Pakistan hattı Afganistan meselesinden dolayı sekteye ugramaktadır. Bu durum Hindistan güzergâhını da etkilemektedir. ABD uzun yıllar soğuk ilişkiler yaşadığı İran'a da fazla itimat etmemektedir. Böylece geriye Bakû-Ceyhan hattı kalmaktadır.⁵³ Bütün bunların yanı sıra, petrolün Bakû-Tiflis-Ceyhan boru hattından geçerek dünya pazarlarına taşınmasının çevreye en duyarlı proje olması da önemlidir.⁵⁴ Hükümet cephesinin demecilerine bakıldığında da Bakû-Ceyhan'a destek verildiği görülmektedir. Örneğin, 12 Kasım 1997 tarihinde Novorossisk hattına petrolün pompalanması için yapılan törende konuşan ABD Enerji Bakanı Federico Pena, "Bakû-Ceyhan'ın bir an önce gerçekleşmesini istiyoruz" demistir.⁵⁵

Ankara'dan ayrıldıktan sonra Avrupa ve Kanada İşlerinden Sorumlu Disisleri Bakan Yardımcısı olan Marc Grossman, Senato Dis İlişkiler Komitesi Ekonomik Politika İhracat ve Ticaret Gelistirme Alt Komitesi'nde 8 Temmuz 1998 tarihinde yaptığı konuşmada Bakû-Ceyhan hattının benimsenmesinin nedenini şu şekilde açıklamıştır:

- i. Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, böylece ABD ve Avrupalı müttefikleri için enerji güvenliğini artırmak,
- ii. Bölgedeki birçok ülkenin bağımlı olduğu enerji tekellerini kırmak,
- iii. Hazar yatakları islendikçe Bogazlar gibi düğüm noktalarının ortaya çıkmasını önlemek,
- iv. Amerikan isadamlarına fırsatlar yaratmak,
- v. Orta Asya ve Kafkaslar'daki yeni devletler ile NATO müttefiki Türkiye'ye destek vermek.⁵⁶

Ayrıca, sözü geçen konuşmada Grossman, Türkiye'nin her yıl artan enerji sıkıntısından dolayı tasınacak petrol ve doğal gazın müşterisi olabileceğinden bahsetmiştir. Diğer bir deyişle, Bakû-Ceyhan projesi daha hat döşenirken petrole aynı zamanda alıcı da bulunmuş olacak, böylece ekonomik açıdan kısa dönemde kâra geçen bir yatırıma dönüşecektir. Bundan başka, 26 Mayıs 1998 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "A Tale of Two Seas" (İki Denizin Hikayesi) adlı uluslararası toplantıda bildiri sunan ABD Ticaret Bakanlığı Danışmanı ve Yeni Bağımsız Devletlerle Enerji ve Ticari İlişkiler Ombudsmanı Jan H. Kalicki ise, bölge ülkelerinin bağımsızlık, egemenlik ve gelişmeleri ile bölgesel işbirliği ve çatışmaların çözümünü de Amerikan yönetiminin boru hatları politikasını belirleyen nedenler arasında saymıştır.⁵⁷ Bütün bunların

53 ARAS, Osman Nuri (2001), *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, Der Yayınları, İstanbul, s. 240.

54 National Security Strategy for a New Century, The White House (1999).

55 TÜSIAD (1998b), s. 83, <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji/pdf/sec00>, (erisim tarihi: 06 Temmuz 2004).

56 *Türkistan Newsletter*, (1998), Vol. 98, 15 Temmuz, s. 113-115.

57 KALICKI, Jan H. (1998a), "Partnership, Prosperity, and Pipeline", A Tale of Two Seas Konferansı'na sunulan bildiri, 26 Mayıs, s. 3.

ötesinde, Ceyhan'a akacak petrolün potansiyel alıcılarından birinin İsrail olması da ABD'nin Bakû-Ceyhan'ı desteklemesinin nedenleri arasında sayılmaktadır.⁵⁸

Proje bazı değerlendirildiğinde ise, ABD'nin bölgeden geçecek petrol ve doğal gaz boru hatları konusunda bölgedeki çıkarları doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Öncelikle, Rusya'nın kendinden fazla uzaklaşmamasını sağlayacak şekilde, erken petrolün ihracında iki güzergâh seçeneğinin kabul edilmesine ağırlık verilmiştir. Ancak temel ihraç boru hattı konusunda, petrol şirketlerinin görüşlerinden ayrılarak Bakû-Ceyhan boru hattı desteklenmiştir.⁵⁹ Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Bakû-Ceyhan hattına ilişkin olarak söylediği, "Azerbaycan karardır, Gürcistan ve Türkiye de karardır ve ABD projesi desteklemektedir"⁶⁰ sözleri de bu noktanın altını çizmektedir. ABD'nin Bakû-Ceyhan hattına verdiği desteğin arkasında Türkiye'den iki beklentisi vardır: Birincisi, boru hattının korunmasında yardımcı olmasıdır. İkincisi, Türk devletlerini etkileyerek, onların müslüman bir milletin sağlıklı, laik bir toplum olabilme yetisini kazanmalarının, serbest piyasa ekonomisine, demokrasiye yönelmelerinin sağlamasıdır.⁶¹ Bu desteğin nedenlerinden birinin ABD'nin kendi stratejik çıkarlarına uyum göstermesinin yanı sıra, Türkiye'nin 1991 Körfez Savası'ndan bu yana, Irak petrol boru hattından aldığı kârlı geçiş ücretini kaybetmesi ve sınır ticaretinin ortadan kalkmasıyla ugradığı ekonomik zararın bir telafisi olduğu da düşünülmektedir.⁶²

Sonuçta, ABD'nin Hazar enerji kaynaklarının taşınması için belirlediği rota, petrol ve doğal gazın Rusya ve İran dahil edilmeden Orta Asya, Hazar, Gürcistan ve Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara arzidir. Hatta kimi zaman Rusya'nın bile planlara dahil edilebileceği belirtilmiştir. Ancak İran kotasi sürekli gündemdedir. Nitekim, Jan H. Kalicki, İran'a yönelik olarak şu yorumda bulunmuştur:

"Biz, Hazar'daki devletlerin, anahtar tüketicilerin ve ilgili şirketlerin gaz ve petrolde İran'a bağımlı kalmamalarını istiyoruz. Amacımız, Hazar'da çoklu boru hatlarını gerçeğe dönüştürmek İran'dan geçecek boru hatları hakkında politikamız çok basit: Bunlara karşıyız..."⁶³

58 Bu konu İsrail Başbakanı Netanyahu tarafından Güney Kore gezisi dönüşünde ugradığı Bakû'de Aliyev ile yaptığı görüşme sırasında da gündeme gelmiş ve Netanyahu'nun Bakû-Ceyhan projesini desteklediği, hatta projeye katkı yapmak istediği gazetelere yansımıştır. Bkz. Yeni Yüzyıl, 1 Eylül 1997'den aktaran TÜSIAD (1998a), "21. Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi", Aralık, <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji> (erisim tarihi: 16 Temmuz 2004), s. 83. Özellikle 1996 yılında İsrail ve Türkiye arasında imzalanan güvenlik anlaşmasından sonra, İsrail'in Azeri petrolüne yönelik çıkarları canlanmış, bunun sonucunda Amerikan Kongresi'nde İsrail ve Ermeni lobileri arasında uzlaşmazlıklar başlamıştır.

59 ARAS (2001), s. 235.

60 Reuters, 12 Ekim 1998'den aktaran SASLEY (2002), s. 342.

61 SASLEY (2002), s. 343.

62 SASLEY (2002), s. 344.

63 KALICKI, Jan H. (1998b), "Text: Kalicki Details US Policies, Interests in Caspian Oil", 25 Subat, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/kalicki.htm> (erisim tarihi: 14 Temmuz 2004).

ABD'nin Disisleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott, 21 Temmuz 1997 tarihinde John Hopkins Üniversitesi'nin Orta Asya Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada, Kafkasya ve Orta Asya'da ekonomik ve siyasi reformların başarısızlığının bölgede istikrarsızlığa neden olacağını, bunun da iç ve sınır asan çatışmaları alevlendirmesi halinde bölgenin terör yuvası haline geleceğini, dinsel/siyasi asirliklere ve sonuçta bir savaşa yol açabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle ABD'nin birincil görevlerinden biri bölgede çatışmaları önlemektir ve bu uğurda 1992 yılından itibaren bölgeye yapılan yardımların 2,2 milyar doları astığı Talbott tarafından bu konuşmada kaydedilmiştir. ABD Ticaret Bakanlığı'ndan Jan H. Kalicki de, tüm bölge devletlerin çıkarına olacağına inandıkları Rusya'dan geçen Hazar enerji hatlarının gelişimini siddetle desteklediklerini açıklamış ve şöyle devam etmiştir:

“Özel olarak Kazakistan'dan Novorossisk'e giden Hazar Boru Hatları Konsorsiyumu'nun (CPC) projesinin tamamlanmasını destekliyoruz...Değişimlerin ışığında stratejimiz, karşılıklı birçok güçlendirici çabayı içeriyor. Bunlardan biri de, Hazar devletlerinde bağımsızlık ve egemenliği geliştirmek....Bağımsızlık aynı zamanda güvenilir ithal petrol ve gaz çıkışlarını beraberinde getirir. Petrol ve gazın gelecekte engellemelerle karşılaşmadan akmasını sağlamanın sigortası çoklu boru hatlarıdır...Petrol ve gaz taşıma hatları esi görülmemiş bölgesel işbirliği sunacaktır ve bu da çatışmaların önüne geçecektir...[B]izce Hazar devletleri, anahtar tüketiciler ve ilgili şirketler, petrol ve doğal gazın musluğunu İran'ın elinde tutsak etmemdiler. İşte bunun önüne geçmek için biz çoklu hatlar sistemini gerçeğe dönüştürmeyi amaçlıyoruz...”⁶⁴

ABD planlarına aykırı olarak Türkiye, Türkmen gazının bir kısmının İran'ın kuzeyinden geçirilecek bir boruyla Anadolu'ya getirilmesi için Tahran ile bir anlaşma yapmıştır. Oysa, ABD buna karşılık gazın Hazar Denizi'nin altından geçirilip Azerbaycan petrol boru hattının yanından Ceyhan'a sevk edilmesinin de düşünülebileceğini belirtmiştir.⁶⁵ Rusya'nın muhalefetine ve Birleşik Devletler'in baskılarına karşın Ağustos 1994 tarihinde, Cumhurbaşkanı Niyazov, İran ile Türkmenistan-İran-Türkiye-Avrupa gaz hattını oluşturan anlaşmayı imzalamıştır. Boru hattının İran'dan başlayarak, Türkiye ve Bulgaristan'dan geçerek öncelikle yıllık 15 milyar m³ daha sonra 28 milyar m³ doğal gaz taşıması planlanmıştır. Temmuz 1997'de Clinton yönetimi Türkmenistan-İran-Türkiye Gaz Boru Hattı'na muhalefeti sona erdirmiştir. Royal Dutch Shell ortaklığını da içeren bir grup şirket bu projeye talip olduğunu Ağustos 1997'de açıklamış, aynı dönemde Avustralya'dan BHP, İran-Pakistan-Hindistan hattını önermiştir. Ardından ABD-Türkiye ortak bir taşıma koridoru düşüncesini ortaya atmıştır. Bakû-Ceyhan'ın da buna bağlı olarak düşünülmesi karar verilmiştir. Washington Türkmenistan ve Kazakistan'ı bu projeye katılmaya çağırmıştır.⁶⁶ 8 milyar dolara mal olacak olan projenin 1998 yılında başlaması

64 KALICKI, Jan H. (1998b).

65 SOSYAL, İsmail (1998), “Hazar Bölgesinde Petrol ve Gaz Kaynakları”, YALÇINKAYA, Alâeddin (der.), içinde, s. 22.

66 GÜRSES, Emin, “11 Eylül ve Uluslararası Sistemde Jeopolitik Rekabet”, Aydınlanma 1923, http://www.teror.gen.tr/turkce/abd/11_Eylul/makaleler/makale4.html, (erisim tarihi: 14 Temmuz 2004).

planlanmış, bunun 3,5 milyar dolarının İran tarafından finanse edilmesi kararlaştırılmıştır. Hazar'ın altından geçtikten sonra Bakû-Ceyhan'a paralel bir güzergâh izlemesi öngörülen bu dev hattın insasi halinde, maliyet açısından tasarruf sağlanacaktır. Ayrıca, boru hattı iletim sistemi, bakım-onarım, işletme ve personel hizmetleri açısından da giderlerin önemli ölçüde azalacağı BOTAS yetkililerince bastan beri ifade edilmektedir. Yatırım ve işletme maliyetlerindeki bu büyük tasarruf yalnızca Türkmen gazi projesini değil, aynı zamanda Bakû-Ceyhan hattını da ekonomik yönden çok daha cazip hale getirecektir.⁶⁷ İşte bu nedenle, ABD'nin muhalefetine sona erdirmesinde ekonomik faktörlerin belirleyiciliğinden bahsetmek mümkündür. Kaldı ki, son tahlilde, proje gerekli desteği alamayarak rafa kaldırılacaktır. Bunda ABD'nin desteğinin sınırlılığı kadar güncel gelişmelerin de etkili olduğu söylenebilir. Mavi Akim projesinin ortaya çıkması ve Türkmen gazının Rusya tarafından yüksek miktarda alimini içeren yeni bir anlaşmanın onaylanması, arz ve talep sorununu gündeme getirmiştir. Nitekim, PSG (Pipeline Solution Group)'nin Baskanı Ed Smith 3 Mart 1999 tarihinde ABD Senatosu'nda şu değerlendirmeyi yapmıştır:

".....Hem Mavi Akim, hem de Trans-Hazar Projesi, Türkiye'ye gaz getirecektir. Ancak, Türkiye'deki gaz pazarının büyüklüğü dikkate alındığı takdirde, aynı anda bunlardan yalnız bir tanesinin yapılabilmesi mümkündür...Trans-Hazar gibi muazzam maliyeti ve riskleri olan projeleri geliştirebilmek, hat oraya vardığında, pazarın orada olmasını zorunlu kılar. Türkiye [deki]...talep, önümüzdeki 3-5 yıllık süreçte ancak tek dev projeye olanak vermektedir. Bu nedenle de, şuna kesinlikle kani olduk ki, bu iki projeden [Mavi Akim ve Trans-Hazar] hangisi finans konusunda başarılı bir gelişme sağlarsa diğeri duraklayacak ve büyük olasılıkla 5-10 yıl geçicektir."⁶⁸

Benzer şekilde, Gazprom'un Başkan Yardımcısı Sergei Dubinin'in de 24 Kasım 1999 tarihinde, Mavi Akim'in finansmanı konusunda çok ilerleme kaydedildiğini ve Trans-Hazar'ın bu kadar şansının olmayacağını ifade ettikten sonra, "Eminim ki Türkmen gazi, Rusya üzerinden...Türkiye'ye Mavi Akim hattı ile taşınacaktır. Bu durumda Hazar'ı geçen bir hatta gerek kalmayacak" demiştir.⁶⁹ Sonuçta, Ed Smith'in ve Dubinin'in yaklaşımına paralel nedenlerle bu proje beklemeye alınmıştır. Türkmenistan'ın Rusya'ya yılda 50 milyar m³ doğal gaz satacak olması bir yönüyle Trans-Hazar boru hattını zora sokan bir gelişme olmuştur. 18 Kasım 1999 tarihli AGIT Zirvesi'nde imzalanan hükümetlerarası bildirgenin ardından Mavi Akim'a ağırlık verilmesi ile bu proje gündemden düşmüştür. Ayrıca, Türkmenistan ile ilişkilerin gerilmesi, Türkmenistan'ın, Rusya ile yeni bir doğal gaz anlaşması imzalaması, bu projenin gerçekleşmesini o dönemde imkânsız kılsa da, projeden tamamen vazgeçildiğini söylemek mümkün değildir.

Bağımsızlığın ve istikrarın sağlayıcısı olarak değerlendirilen çoklu boru hatları sistemi, ABD tarafından sürekli olarak gündeme getirilmiş, bu plana uydugu ölçüde, Bakû-Ceyhan gibi birçok projeye destek verilmiştir. Ancak, uzun erimli bir girişim

67 PAMIR, Necdet, "Egrisiyle Dogrusuyla Türkmen Gazi ve Türkiye",

http://www.avsam.org/turkce/analizler/analizler/3_analiz.htm, (erişim tarihi: 15 Temmuz 2004).

68 PAMIR, Necdet, "Egrisiyle Dogrusuyla Türkmen Gazi ve Türkiye".

69 PAMIR, Necdet, "Egrisiyle Dogrusuyla Türkmen Gazi ve Türkiye".

olmasından dolayı, ABD, temkinliliği elden bırakmamıştır. Kaldı ki, her proje ekonomik açıdan gerçekçi olduğu ölçüde tercih edilebilirliğini korur. İnsadan da önce, belki alıcıların bulunması, yatırımcıların olusturulması süreçleri göz önüne alınmalıdır. Nitekim, 12 Nisan 2000 tarihinde Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan ve ABD arasında yapılan görüşmede Amerikan yetkilileri tarafından bu ülkelere önerilerde bulunulmuştur. ABD, Hazar enerji kaynakları ile ilgili olarak acele edilmemesi gerektiğinin altını çizirken, öncelikle boru hattı ile ilgili olarak imzalanan anlaşmaların onaylanmasına dikkat çekmiştir. Ayrıca, üç ülke kendi aralarında görüşerek sorunları çözdükten sonra hattın gerçekleşmesi için yatırımcı bulunmaya başlanmasının gerektiği de ifade edilmiştir.⁷⁰ Gerekli teknik ve detay mühendislik çalışmalarının 2002 senesinde tamamlanmasının ardından, 26 Eylül 2002 tarihinde Bakû-Tiflis-Ceyhan hattının Türkiye bölümünde inşaatına Ceyhan'da başlanmıştır. Projenin daha önce planlandığı gibi yürütülmesi halinde, BTC'den ilk petrol akısının, 2005 yılında gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

Sonuç

ABD'de, diğer birçok ülkede olduğu gibi, uluslararası enerji politikaları konusunda, nihai kararları biçimlendiren birden fazla güç merkezi ve bu merkezler içinde de, zaman zaman farklılaşabilen yaklaşımlar söz konusudur. Örneğin, Exxon-Mobil, Chevron, Unocal, Conoco gibi petrol devlerinin, petrol politikalarında karar alma ve daha da önemlisi uygulama aşamalarında yadsınmaz ağırlıkları vardır. ABD yönetiminin ve Başkan adına Hazar Bölgesi enerji yatırımlarından sorumlu Büyükelçiler Richard Morningstar ve John Wolf'un ısrarlı ve kesin görünen açıklamalarına karşın, şirketlerin Bakû-Ceyhan petrol boru hattı konusunda yatırım taahhüdünde bulunmaktan kaçınmaları ve İran ambargosunu delmeye yönelik girişimleri, ABD dış politika yapımında firmaların etkinliğini ortaya koymaktadır. Kaldı ki, en büyük tezat, Amerikan stratejistlerinin boru hatları değerlendirmelerine en yoğun karşı çıkışın Amerikan şirketlerinden gelmesidir. Büyük hissedarları arasında BP tarafından yönlendirilen Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu, Bakû-Ceyhan hattına yatırım yapmak için gelen baskılara çok güçlü bir direnis göstermiş ve daha az maliyetli olan Batı Hattı'ni desteklemiştir. Tüm sürece bakıldığında, Bakû-Supsa hattı olarak anılan proje Bakû-Ceyhan'a rakip olmuştur, büyük ölçüde eski boruların tamir edilmesi, bazı bölümlerin değiştirilmesi ve yeni bölümlerin eklenmesi ile Nisan 1999'da faaliyete geçmiştir. Mobil gibi büyük bir şirketin de Hazar'ı geçen başka bir yol arayışında olması, Hükümet cephesi ile petrol lobisinin bu konuda farklı yaklaşımlara sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuçta, ana ihraç hattı olarak Bakû-Ceyhan'ın 2005 yılında tamamlanarak çalışmaya başlayacak olması da sorgulanan ABD desteğine verilebilecek en iyi yanittir. Kaldı ki, bu dönemde özellikle adı geçen coğrafyada ABD, NATO müttefiki Türkiye'yi en uygun "geçiş modeli" olarak görmüştür. Bölge hakkında bilgi eksikliğine sahip

70 EZİZ, Mustafa (2000), "Bakî-Ceyhan'ın ABD Düyünü", *Zaman*, Azerbaycan, 15-17 Nisan, s. 6'dan aktaran ARAS (2001), s. 236-237.

ABD'nin, bu açığı kapamak için Türkiye ile işbirliğine yöneldiği de söylenebilir. Bir anlamda, ABD bu coğrafyada etkin olabilmek için Türkiye'yi köprü olarak kullanmıştır. Bölge coğrafyası ile Türkiye'nin etnik yakınlığının özellikle, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Batı dünyası ve bilhassa ABD tarafından desteklendiği, hatta tesvik edildiği söylenebilir. "Demokratik, laik ve istikrarlı Batı yanlısı Türkiye"nin Clinton döneminde önemli bir referans noktası olarak ele alındığı görülmektedir. İnsan hakları eleştirilerinin yerini, özellikle 1995 senesinden sonra, destek mesajları almış ve demokratik iyileştirmelere paralel, Amerika Türkiye ilişkileri de sıcaklaşmıştır.

ABD'nin enerji politikasına bakıldığında, özelde Hazar Havzası ile ilgili olarak, enerji çıkarlarının etkin bir biçimde takibinin Clinton döneminde itibaren başladığı söylenebilir. Ancak, Clinton sonrasında Bush yönetiminin göreve gelir gelmez bu konuda yeniliklere gittiği görülmektedir. Örneğin, George Bush, Amerikan enerji güvenliğini sağlamak için, yeni bir yapılanma gerçekleştirerek, enerji için kurumsal yapılar oluşturmıştır. Başkan Bush'un politikalarında, enerji kaynaklarında çeşitlilik Amerika için önemlidir, sadece enerji güvenliği için değil, ulusal güvenlik açısından da büyük değer tasımaktadır. 11 Eylül'ün ardından Afganistan ve Irak hareketleri, analistler tarafından enerji bazı değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur.

Clinton'dan oldukça farklı bir dış politika perspektifine sahip olan Bush, Bakû-Ceyhan ve İran konusunda Clinton'ın tutumundan ayrılmamış, Bakû-Ceyhan'a desteğini ifade ederken, İran'ın projelerde yer almamasını savunmuştur. Hazar enerjisinin batıya aktarımı alternatiflerinin hevesli destekçisi Clinton'ın tersine, Bush ve ekibi göreve gelir gelmez Hazar bölgesine yönelik gelişmelere daha temkinli adımlarla yaklaşarak, bakışını Körfez bölgesine çevirmiştir. Kadrosuna petrol şirketlerinden gelen isimleri atayan ve kendisi de petrolle bağlantılı geçmişe sahip olan Bush, enerji politikalarını bir bütün olarak değerlendirmiş, enerjide Hazar Havzası'ndan önce Körfez'e önem vermiştir. ABD Disisleri Bakanı Colin Powell, bakanlığında gerçekleştirdiği yeniden yapılanma çerçevesinde, "ABD Bakanı ve Disisleri Bakanı'nin Hazar Havzası Enerji Politikaları Danışmanlığı" görevini lagvetmiştir. Böylece Clinton döneminde Bakû-Ceyhan ve diğer Hazar enerji projeleri kapsamında kurulan ve sırasıyla Richard Morningstar, John Wolf ve Elizabeth Jones tarafından yürütülen bu önemli danışmanlık görevi, tarihe karışmıştır.

Dünya petrol rezervleri açısından değerlendirildiğinde ortaya bir gerçek daha çıkmaktadır ki Bush yönetimi de petrol politikalarını bu zemin üzerine inşa etmektedir. Gelecek projeksiyonlarına bakıldığında Hazar Havzası enerji kaynaklarının ancak hızla gelişmekte olan Asya'nın ihtiyacını gidermeye yeteceği belirtilmektedir. Diğer bir deyişle, bu kaynaklardan Batı'nın yeterince faydalanması söz konusu olamayacaktır. ABD'nin petrol depoları giderek tükenirken, gelişmiş durumunu korumaya ve görece hızla yavaş da olsa artan enerji talebini harsilamaya çalışan Batı'nın yönelebileceği tek seçenek en zengin kaynakları içeren Körfez bölgesinden geçmektedir. Bu durumda, Bush da Körfez öncelikli politikaları Hazar havzasına eğilimin önünde tutmuştur.

Bush ve Clinton arasındaki temel politika farklarından hareketle, genel olarak sosyal reformlara öncelik veren Clinton'ın dönemine kıyasla Bush'un karşılaştığı sorunlar göz önüne alındığında, Hazar bölgesinin neden daha arka planda kaldığı da görülebilir. Bush, Körfez bölgesinde ABD enerji çıkarlarını aramaya yönelirken, Hazar'ı

geri plana atmakla beraber, Bakû-Ceyhan'a ve dolayısıyla Türkiye'ye verilen ABD desteğini sınırlı da olsa devam ettirmiştir.

KAYNAKLAR

- ARAS, Osman Nuri (2001), *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, Der Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Mustafa (2004), "New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus Causes of Instability and Predicament", <http://www.mfa.gov.tr/grupa/sam/20.htm> (erisim tarihi: 29 Haziran 2004)
- Azerbajjan (2004), <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.html> (erisim tarihi: 29 Haziran 2004).
- BAHGAT (2003), *Gawdat America Oil Diplomacy in The Persian Gulf and The Caspian Sea*, Univ. Press of Florida.
- BINAY, Mehmet (1996), "Hazar Petrolünde Gelismeler ve Bölgesel Güçler Üçgeninde Türkiye", <http://www.turkiye.net/mbinay/news/analiz6.htm> (erisim tarihi: 17 Haziran 2004).
- BROWNBANK, Sam (1997), "U.S. Economic and Strategic Interests in the Caspian Sea Region: Policies and Implications", *Caspian Crossroads Magazine*, Vol. 3, Issue Fall, <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/321.htm> (erisim tarihi: 14 Temmuz 2004.)
- CORRELL, David (2003), "Caspian Sea Region: Key Oil and Gas Statistics", *Agustos*, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspstats.html> (erisim tarihi: 28 Agustos 2004).
- CULLEN, Robert (1994), "Central Asia and the West", MANDELBAUM, Michael (der), *Central Asia and the World*, London, Pinter Publishers Limited.
- FAIRBANKS, Charles, STARR, S. Frederick, NELSON, C. Richard, WEISBRODE, Kenneth (2001), "Strategic Assessment of Central Eurasia" <http://www.acus.org/Publications/policypapers/internationalsecurity/Central%20Eurasia.pdf> (erisim tarihi: 01 Temmuz 2004).
- FOUSKAS, Vassilis K. (2004), *Balkanlar-Ortadoğu-Kafkasya Soguk Savas Sonrasi ABD Politikaları*, İstanbul, Aykiri Yayıncılık.
- GREENLEE, Steven Dale (1999), "Gold mine or tar pit?", *The World & I*, Washington, Vol. 14, December.
- GÜNEY, Nursin Atesoglu (2002), Mustafa TÜRKES ve İlhan UZGEL (der.), *Türkiye'nin Komsuları*, Subat, Imge Kitabevi, İstanbul, içinde, s. 333-376.
- GÜRSES, Emin, "11 Eylül ve Uluslararası Sistemde Jeopolitik Rekabet", *Aydınlanma 1923*, http://www.terror.gen.tr/turkce/abd/11_Eylul/makaleler/makale4.html, (erisim tarihi: 14 Temmuz 2004).

- <http://clinton6.nara.gov/1999/11/1999-11-17-pipeline-document-2-from-november-1999.html>, (erisim tarihi: 18 Haziran 2004).
- HUTTENBACH, Henry R. (1997), "Azerbaijan", Encyclopedia of U.S. Foreign Relations, Vol. 4, New York, Oxford, Oxford University Press.
- KALICKI, Jan H. (1998a), "Partnership, Prosperity, and Pipeline", A Tale of Two Seas Konferansi' na sunulan bildiri, 26 Mayıs.
- KALICKI, Jan H. (1998b), "Text: Kalicki Details US Policies, Interests in Caspian Oil", 25 Subat, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/kalicki.htm> (erisim tarihi: 14 Temmuz 2004).
- KALICKI, Jan H. (2001), "Caspian Energy at the Crossroads", Foreign Affairs, September/October.
- KALKAN, İbrahim, 1998, "Kazak Petrolleri ve Uluslararası Güçler", YALÇINKAYA, Alâeddin (der.), Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Bağlam Yayıncılık, I. Basım, İstanbul, içinde, s 65-79.
- Kazakistan (2004), <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html> (erisim tarihi: 29 Haziran 2004).
- Major Event (1997), Vol. 1, No. 1, October, <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/971000c.htm> (erisim tarihi: 29 Haziran 2004).
- National Security Strategy for a New Century, The White House (1999), December, www.usconsulate.org.hk/uscn/wh/1999/nssprc.htm, (erisim tarihi: 28 Eylül 2004).
- NELAN, Bruce W. (1998), "The Rush for Caspian Oil (Exploration in Central Asia)", TIME, 4 May.
- PALA, Cenk (2003), "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi: Hazar Boru Hatlarının Kesisme Noktasında Türkiye", Avrasya Dosyası, Cilt: 9, Sayı: 1, Bahar.
- PAMIR, Necdet, "Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazi ve Türkiye", http://www.avsam.org/turkce/analizler/analizler/3_analiz.htm, (erisim tarihi: 15 Temmuz 2004).
- PAMIR, Necdet (2001), "Turkey: The Key to Caspian Oil and Gas", www.israeleconomy.org/strategic/strat13.pdf (erisim tarihi: 17 Haziran 2004)
- RASHID, Ahmed (1994), The Resurgence of Central Asia, İslam or Nationalism, Oxford University Press, Karachi.
- RUBIN, Barry, KIRIŞCI, Kemal (der.), Günümüzde Türkiye'nin Dis Politikası, İstanbul, Bogaziçi Üniversitesi Yayınevi, içinde, s. 345.
- SARIAHMETOĞLU, Nesrin, 1998, "Kafkasya-Ötesi'ndeki Siyasal Gelişmeler ve Hazar Petrolleri", YALÇINKAYA, Alâeddin (der.), Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Bağlam Yayıncılık, I. Basım, İstanbul, içinde, s. 23-39.
- SARIİBRAHİMOĞLU, Lale (1997), Kurt Kapanında Kısır Siyaset, Ankara, İmge Kitabevi.

- SASLEY, Brent, 2002, “1990’larda Türkiye’ nin Enerji Politikaları”, RUBIN ve KIRIŞCI, Kemal, Günümüzde Türkiye’ nin Dış... içinde, s. 326-351.
- SOSYAL, İsmail, 1998, “Hazar Bölgesinde Petrol ve Gaz Kaynakları”, YALÇINKAYA, Alâeddin (der.), Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Bağlam Yayıncılık, I. Basım, İstanbul, içinde, s. 19-23.
- SÜZAL, Savas (1997), “Kafkasya Politikaları Değişmeli”, Sabah Gazetesi., 23 Temmuz 1997.
- SÜKÜROĞLU Mehmet, BAITZHAUNOVA Saule, 2003, “Hazar Havzasında Son Gelişmeler ve Petrol Boru Hatları”, Ümit Özdağ, Yasar Kalafat, M. Seyfettin Erol (der.), 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitigi, Cilt 1, ASAM Yayınları, Ankara içinde, s. 271-288.
- TAŞÇIKAR, Diğçer, 1998, “Orta Asya’ daki Ekonomik Reformlar ve Yeni Büyük Oyun”, YALÇINKAYA, Alâeddin (der.), Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Bağlam Yayıncılık, I. Basım, İstanbul, içinde, s. 233-255.
- Turkistan Newsletter, (1998), Vol. 98, 15 Temmuz, s. 113-115.
- Turkmenistan (2004), <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/tx.html> (erisim tarihi: 29 Haziran 2004).
- TÜMERTEKİN, Erol, ÖZGÜÇ, Nazmiye (1999), Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma, İstanbul, Çantay Kitabevi.
- Türkistan (2002), <http://www.avsam.org/gunlukbulten/arsiv/2002/26092002.htm> (erisim tarihi: 15 Temmuz 2004).
- TÜSIAD (1998a), “21. Yüzyıla Girerken Türkiye’ nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi”, Aralık, <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji> (erisim tarihi: 16 Temmuz 2004).
- TÜSIAD (1998b), <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji/pdf/sec00>, (erisim tarihi: 06 Temmuz 2004).
- Uzbekistan (2004), <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/uz.html> (erisim tarihi: 30 Haziran 2004).
- Steven Dale Greenlee, “Gold mine or tar pit?”, The World & I, Washington, Vol. 14, Aralık 1999.
- Turkistan Newsletter, Vol. 98, 15 Temmuz 1998.
- Turkmenistan, 11 Mayıs 2004, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/tx.html> (29 Haziran 2004).
- Türkistan, 26 Eylül 2002, <http://www.avsam.org/gunlukbulten/arsiv/2002/26092002.htm> (15 Temmuz 2004).
- Uzbekistan, 11 Mayıs 2004, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/uz.html> (29 Haziran 2004).